

รายงานฉบับสมบูรณ์

ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรม ในพื้นที่รอบเขานมรุ้ง

Natural and Cultural Environmental Systems around Phnom Rung Area

ห้องสมุดงานวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

246175

ผู้วิจัย: รศ. มงคล โปร่งเจริญ และรศ.ดร. ธาดา สุทธิธรรม

ผู้ช่วยวิจัย: สโรชนี แก้วธานี, ไพรินทร์ เสาะสาย และปราโมทย์ จรุงทวีเวทย์

สนับสนุนโครงการโดย เงินอุดหนุนการวิจัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ประจำปีงบประมาณ 2549

๐๐๐๒๕๑๘๐๔

ห้องสมุดงานวิจัย สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ

246175

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่รอบเขาพนมรุ้ง
Natural and Cultural Environmental Systems around Phnom Rung Area

ในชุดโครงการวิจัยเรื่อง

“การแก้ปัญหาความยากจนโดยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม กรณีศึกษา
พื้นที่และเส้นทางวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับประเทศอินโดจีน บริเวณเขาพนมรุ้ง-เมืองต่ำ-บ้านบุ
อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์”

ผู้วิจัย: รศ. มงคล โปร่งเจริญ และ รศ. ดร. ธาดา สุทธิธรรม

ผู้ช่วยวิจัย: สโรชินี แก้วธานี, ไพรินทร์ เสาะสาย และปราโมทย์ จรุงทวีเวทย์

ทุนอุดหนุนการวิจัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ประจำปีงบประมาณ 2549

บทคัดย่อ

246175

โครงการวิจัยเรื่องระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ 10 กิโลเมตรรอบเขาพนมรุ้ง ในเขตอำเภอประโคนชัยและอำเภอเฉลิมพระเกียรติ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อเป็นข้อมูลฐานในการวางแผนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ในด้านผลผลิตทางการเกษตร การดำรงชีวิต ความแห้งแล้ง ความเป็นชุมชนน้อยอยู่ และแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ 2) เสริมสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ และ 3) การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรมรดกวัฒนธรรมประเภทภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม การศึกษาวิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพในการสำรวจภาคสนามร่วมกับการวิเคราะห์ข้อมูลทางภูมิสารสนเทศ

ผลการศึกษาระบบนิเวศธรรมชาติ พบว่าพื้นที่ป่าไม้ 2 แห่งคือ บนเขาพนมรุ้งและเขาปลายบัด มีลักษณะเป็นป่าโปร่ง ต้นไม้มีขนาดเล็ก และถูกรบกวนมาตั้งแต่ในอดีต สัตว์ป่าที่หลงเหลือมีเพียงนกและกระต่าย ส่วนระบบนิเวศวัฒนธรรมด้านการตั้งถิ่นฐานชุมชน มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและชุมชนโบราณ รุ่งเรืองในสมัยอารยธรรมเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 ทำให้เกิดภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ สอดคล้องกับเกณฑ์การเป็นแหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ โดยแผนผังชุมชน มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวของสายอารยธรรมเขมร และยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่เกษตรกรรม แสดงถึงระบบการจัดการพื้นที่นาและน้ำ ภายใต้ภูมิปัญญาอันเป็นอัจฉริยะ ก่อให้เกิดระบบชลประทาน 3 ลักษณะคือ 1) ระบบการสร้างเขื่อนหรือทำนบกั้นน้ำบริเวณเชิงเขาที่มีอายุกว่าพันปี 2) ระบบโครงข่ายคลองส่งน้ำ โดยคลองสายหลักและลำรางที่เรียกในภาษาท้องถิ่นว่า “แห่หรือขาแค และเหมืองนา” ไม่น้อยกว่า 170 เส้นครอบคลุมพื้นที่ถึง 400 ตารางกิโลเมตร และ 3) การสร้าง “บาราย” หรือสระน้ำประจำชุมชน ที่ช่วยลดความเสี่ยงของนาแล้งได้ด้วย

ผลการวิจัยยังพบว่าระบบชลประทานดั้งเดิมไม่ได้รับการตระหนักรู้ จึงขาดตอน และเสี่ยงต่อการถูกทำลายอย่างสูง กอปรกับสถานการณ์การจัดการทรัพยากรในพื้นที่ศึกษาในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มีการแก่งำไรจากที่ดินเพื่อการท่องเที่ยว การทำการเกษตรแบบอุตสาหกรรม และจากการที่ภาครัฐเข้าไปจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ ซึ่งเคยจัดการโดยชุมชนให้มาเป็นทรัพยากรของรัฐ ได้สร้างปัญหา และไม่สอดคล้องกับหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนในการสร้างสังคมและชุมชนพึ่งตนเอง ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ระบบชลประทานดั้งเดิมถูกทำลาย ผลผลิตข้าวลดต่ำลง การผลิตผ้าไหมพื้นบ้านสูญหาย มีการนำเข้าวัสดุสำหรับทอเสื้อจากแหล่งภายนอก แม้จะมีแหล่งน้ำที่มีอยู่ในพื้นที่จำนวนมาก แต่ชุมชนไม่สามารถเข้าไปจัดการทรัพยากรนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่เองได้เลย.

Abstract

246175

Objectives of the research on natural and cultural environmental systems in the area 10 kilometers around the Phnom Rung Mountain, Buriram are: 1) to be database for planning to alleviate poverty, 2) to strengthen the sustainability, and 3) to conserve cultural landscapes. Research methodology used the qualitative methods in the field along with geographic information analysis.

It was found that natural systems in 2 forest areas for the Phnom Rung and Plai Bud mountains are dry forests with limited bird and rabbit species. Although being the sacred mountains, areas are preserved, but they have been disturbed since the ancient time. The eco-cultural systems create significant landscapes qualified for the world heritage nomination of cultural landscape category. Pre-historic settlements were found in the area. Architecture and settlement patterns reached to the height of their flourish during the Khmer civilization; 8th -13th century. Cultural landscape of the agricultural land encompasses 3 genius water management systems: 1) dam construction originated around 1,000 years ago, 2) water irrigation network; main canals and small drainages, no less than 170 lines called "yae/kakae or muang-na", were built to cover the area around 400 sq.km., and 3) water tanks called "barai" were built for community use and helped to minimize risk to dry ricefield.

It was found that ancient systems have not been recognized. It is at high risk for eco-cultural resources to be totally lost by neglect and changes during the last 2 decades. There are land speculation for tourism, semi-industrialized farming and resource management by government agencies. Water management controlled by the government has created problems and in conflict with principles of self-reliance and sustainability. Destruction of ancient and local water management systems has minimized rice production, lost of silk production, and created imported reeds for mat production. The underlying reason is that communities cannot manage any of their eco-cultural resources for their own common resources.

คำนำ

ประเทศไทยเป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมซ้อนทับกันมาหลายยุคสมัย โดยมนุษย์คนละสาย วัฒนธรรมมาตั้งถิ่นฐานบนผืนแผ่นดินเดิมที่เคยมีวัฒนธรรมมาก่อนเก่า หากมีการสังเกตและนำเอา ภูมิปัญญาดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ก็ทำให้การดำเนินชีวิตดียิ่งขึ้น แต่หากนำเอาความเห็นแก่ตัวและ ความคิดสมัยใหม่ที่เข้าใจว่าตนเป็นใหญ่กว่าธรรมชาติมานำการพัฒนา ผู้ที่ได้รับบาปเคราะห์ก็คือผู้ อาศัยบนผืนแผ่นดินนั่นเอง และส่งผลมาถึงลูกหลานซึ่งรังแต่จะขาดแคลน นำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากร และความเห็นแก่ตัวที่ทวีขึ้น สังคมที่เป็นสุขสงบ ร่มเย็น อาจห่างไกลออกไปทุกที บทเรียนจากงานวิจัย นี้ เผยให้เห็นถึงทรัพยากรและภูมิปัญญาในท้องถิ่น ที่เป็นมรดกตกทอดกันมา หากไม่หาหนทางจัดการ ที่เหมาะสม ความยากจนคงไม่อาจจัดไปจากผืนแผ่นดินไทย

นักวิจัยคุ้นเคยกับพื้นที่ เห็นความเปลี่ยนแปลงที่ถดถอยลง ผู้ช่วยวิจัยเป็นคนรุ่นใหม่ ลูกหลาน คนอีสาน เมื่อได้ลงพื้นที่ ทำให้ตระหนักรู้เป็นที่แน่ชัดถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในผืนแผ่นดินแห่งนี้ ที่ถูก ผู้เห็นแก่ตัวดึงเอาทรัพยากรมวลชนไปจัดการ ถึงขนาดกล่าวว่า "ความสุขหายไป" งานวิจัยชิ้นนี้จึงอาจ เป็นเพียงเสียงเล็กๆ ที่บอกความเป็นไปในผืนแผ่นดิน ซึ่งเมื่อนำขึ้นหิ้งก็คงไม่มีใครได้ยินแล้ว.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
Abstract	ข
คำนำ	ค
สารบัญ	ง
บทที่ 1 บทนำ	
1. ความสำคัญ และที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย	1
2. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	2
3. ขอบเขตของโครงการวิจัย	3
4. กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย	3
5. วิธีการดำเนินการวิจัย	3
6. พื้นที่ศึกษาและสถานที่ประมวผล	4
7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	
1. ระบบนิเวศธรรมชาติและระบบนิเวศวัฒนธรรม	5
2. ภูมิทัศน์วัฒนธรรม	8
3. การตั้งถิ่นฐานและภูมิปัญญา	20
4. แนวคิดการสร้างชุมชนน่าอยู่อย่างยั่งยืนและพึ่งตนเอง (เศรษฐกิจพอเพียง)	37
บทที่ 3 องค์ประกอบและระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในพื้นที่ศึกษา	
1. องค์ประกอบสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในพื้นที่ศึกษา	42
2. ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในพื้นที่ศึกษา	47
บทที่ 4 องค์ประกอบและระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา	
1. องค์ประกอบสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา	53
2. ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา	62

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 สถานการณ์สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา	
1. สถานการณ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ	86
2. สถานการณ์สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม	87
บทที่ 6 สรุปและอภิปรายผล	
1. สรุป	96
2. อภิปรายผล: สถานการณ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา	100
บรรณานุกรม	103